

НОВІТНІ ТЕЛЕСКОПІЗМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КОРОБОВА І. О.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню телескопії – нового способу словотворення у сучасній українській мові, що розвинувся під впливом змін у суспільстві й сприяє мовній економії. Вивчення телескопічних одиниць української мови дало змогу з'ясувати способи їх утворення та класифікувати ці новотвори. Результати роботи базуються на аналізі матеріалів сучасних словників іншомовних слів української мови та лексики українських текстів електронних повідомлень, телепередач, текстів друкованих та електронних засобів масової комунікації України.

Ключові слова: телескопія, мовна економія, телескопічні одиниці (телескопізми), класифікація телескопізмів, словотворча система.

The article deals with blending as a new method of word-formation in the Ukrainian language that is one of important facilities of language economy, in connection with development of different spheres of society's activity. Research and analysis of telescopic units in the Ukrainian language gave an opportunity to study their formation and classification. The result of researches are based on research lexemes of modern Ukrainian Dictionary for Foreign Words and linguistic usage of Ukrainian text, electronic messages, telecasts, printed texts and electronic mass media of Ukraine.

Key words: blending, language economy, telescopic units (telescopes), classification of telescopes, word-formation system.

На початку ХХІ ст. лексика сучасної української мови зазнає істотних змін у зв'язку з активним запозиченням іншомовних слів та виникненням питомих новотворів. Цьому сприяє стрімкий розвиток економіки, науки, техніки, культури, глобалізаційні процеси. Мовлення сучасних людей тяжіє компресії та пошуку містких експресивно-оцінних мовних засобів. Цим вимогам відповідають телескопізми, які забезпечують лаконічне й нерідко стилістично марковане вираження змісту. Оскільки на матеріалі української мови явище телескопії ґрунтовно не вивчали, постає необхідність окреслення його обсягу та систематизації способів вияву. Усе це зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Метою статті є вивчення телескопії як способу творення слів у сучасній українській мові. Об'єктом дослідження обрано лексичні одиниці українських мас-медіа початку ХХІ століття. Предмет дослідження – особливості утворення новітніх телескопізмів у мові сучасних українських засобів масової комунікації. Основними завданнями роботи є визнання способів утворення телескопізмів у сучасній українській мові та їх класифікація. Матеріалом для дослідження послуговували сучасні словники іншомовних слів, тексти електронних повідомлень, телепередачі, тексти друкованих та електронних засобів масової інформації.

Процес збагачення словникового складу української мови відбувається за рахунок запозичення лексики або творення нових лексичних одиниць. Дослідники констатують також появу "нових для української мови способів словотворення, зокрема телескопії, яка полягає в тому, що нове слово виникає внаслідок злиття повної основи одного твірного слова з усіченою основою іншого або поєднання двох усічених основ вихідних слів" [5, с. 101]. В українській мові цей спосіб словотворення розвинувся під впливом англійської мови і поки що є малопродуктивним.

У дослідників телескопії немає єдиної думки стосовно назви цього явища. Зокрема Л.Тарасова називає його "телескопічним словотворенням чи телескопією" [8, с. 7], Ю. Волошин – "словозлиттям" [1, с. 2], К. Єгорова – "контамінацією" [1, с. 56].

Досі триває дискусія щодо місця телескопії в дериваційній системі сучасної англійської мови: чи розглядати телескопічні утворення в категорії словоскладання та аббревіації, чи виокремлювати телескопію як новий спосіб словотворення. Подібні питання постають і перед мовознавцями, які вивчають телескопізми на українськомовному ґрунті. Л. Чумак зазначає, що "при утворенні слів відбуваються два процеси: усічення основ вихідних слів або хоч одного з них і злиття цих основ чи

усіченої основи з повнозначною. Телескопні слова відрізняються від складних тим, що другий компонент телескопного слова. Повне телескопічне слово представлено "осколковими" елементами обох вихідних компонентів. Структурні компоненти повний телескопічних слів є залежними формами, які не можуть вільно функціонувати в мові [11, с. 12-13]. С. Єнікеєва виокремлює телескопію в самостійний спосіб словотворення з огляду на те, що при формуванні телескопізмів беруть участь як "механізми стягнення основ (які є провідними у словоскладанні), так і механізми скорочення, фрагментації слів (що є типовими для формотворення)" [4, с. 265].

У сучасній лінгвістиці науковці визначають телескопічні одиниці по-різному: слова-злитки (Н. Амосова), слова-амальгами (І. Гальперін), складноскорочені слова (Р. Кисельова, Н. Шинський), телескопні слова (Ю. Жлуктенко, Л. Чумак), телескопійні слова (Л. Омельченко), телескопізми (С.Єнікеєва), telescoping, telescopedwords (І. Арнольд, М. Брайант, І. Берман, К. Баранцев, С. Робертсон, А. Соколенко, Н. Шанський), blend, blendings (Є. Єсперсен, А. Кеннеді, Т. Пайлс), contamination (Х. Вентворт, С. Ульман), portmanteau words (В. Заботкіна, Л. Керрол) тощо.

У вітчизняному мовознавстві телескопічні одиниці досліджували А. Гармаш, Ю. Зацний, С.Єнікеєва, Н. Клименко, А. Мицкан, Ю. Жлуктенко, М. Мозговий, Л. Омельченко, Л. Чумак, О.Тимошенко, у закордонному – А. Аббот, Д. Алжео, О. Єсперсен, Л. Паунд, Г. Світ, В. Заботкіна, І. Єлісеєва, Н. Князев, S. Gries та інші.

Першим словосполучення "телескопічні одиниці" ввів у мовну практику Льюїс Керрол, який у 1972 р. використав термін portmanteau word для того, щоб пояснити деякі значення вигаданих ним слів у творі "Аліса в Країні Чудес" ('slithy' means 'lithе and slimy', 'galumph' means 'gallop and triumph'). Ці слова й дали початок новому способу словотворення – телескопії. Раніше їх створювали лише для вигадок, номінації актуальних подій того часу [2, с. 83]. Якщо сучасні мовознавці розглядають телескопію як один із способів творення нових слів поряд з абрєвіацією та скороченням, то донедавна її статус як автономного способу творення ставили під сумнів [9, с. 164]. Телескопізми здебільшого мають оказіональний, ситуативний характер, їх уживають у засобах масової комунікації та рекламі, щоб привернути більшу увагу читачів, напр.: *Схоже, що на зміну дуету Меркозі (Меркель і Саркозі) народжується новий – Мерколланд (Меркель і Олланд)* [УМ, №70, 17.05.2012, с.6].

Використання телескопічних одиниць у сучасній українській мові стало звичним у зв'язку з тенденціями до стиснення інформації та створення компактних повідомлень. Телескопізми мають широку сферу вживання: наука, засоби масової комунікації, реклама, кіно, мистецтво, література та сфера розваг, космонавтика та авіація, військова сфера, сільське господарство, економіка, медицина, суспільно-політична сфера.

Телескопічним одиницям притаманні такі риси: 1) більшість із них не зафіксовані у словниках, оскільки мають ситуативний характер; 2) телескопи залежні від контексту; 3) їм не властива полісемія.

Л. Омельченко у своїх роботах відзначає, що телескопічне словотворення відбувається згідно з явищем гаплогогії, тобто накладення морфем, на зіткненні однакових або дуже подібних складів двох слів [7, с. 49].

З огляду на те, що в сучасній англійській мові виділяють два способи творення телескопічних слів: 1) з'єднання (амальгамування фрагментів основ) та 2) власне злиття (фузія фрагментів), можемо припустити, що і в українській мові на сучасному етапі розвитку їх теж два. При з'єднанні початкові фрагменти не мають загальних членів у своєму звуковому складі, а при фузії такі загальні члени у звуковому складі є.

Телескопія передбачає "склеювання" початкового елемента одного слова з кінцевим іншого. Вона орієнтується на сполучення слів з сурядним зв'язком чи на розрізнення лексем, які синтагматично між собою не пов'язані. Ю. Жлуктенко, В. Березинський, І. Борисенко вважають, що телескопія посідає проміжне місце між словоскладанням і абрєвіацією, оскільки телескопічне слово ніби виникає внаслідок злиття повної основи одного твірного слова з усіченою основою іншого або поєднанням двох усічених основ вихідних слів [5, с.172]. Н. Клименко наголошує, що цей спосіб словотворення виник в українській мові під впливом російської та англійської мов [6, с. 628].

Телескопізми як засоби номінації компактні, цілісно оформлені, виразні та мотивовані. Їх утворюють за потреби виразити в одній лексемі ознаки декількох явищ. При цьому спрацьовує закон мовної економії, активізується тенденція мови ЗМІ до утворення скомпресованих назв.

Науковці розрізняють два послідовні етапи утворення телескопізмів за наявності двох вихідних елементів: перший етап – скорочення однієї або двох основ; другий етап – складання скорочених основ.

Відомі різні класифікації телескопізмів (І. Берман, А. Соколенко, Л. Соудеком та ін.). Т.Тимошенко за структурними особливостями виокремлює три групи телескопічних слів: повні, часткові й гаплогли, або "накладні" телескопізми [11, с. 65-67]. Деякі з названих груп не однорідні й поділяються на підгрупи:

1. Повні телескопічні слова:
 - а) слова, утворені словосполученням двох усічених основ;
 - б) слова, утворені сполученням початку першого компонента з початком другого;
 - в) слова, утворені словосполученням початкових частин усічених основ вихідних слів;
 - г) слова, утворені сполученням початку першого компонента з серединою другого.
2. Часткові телескопічні слова:
 - а) слова, утворені сполученням повної форми першого компонента з кінцевою частиною другого;
 - б) слова, утворені сполученням початку першого компонента з повною формою другого.
3. Гаплогли.

Характерна особливість їхньої структури – наявність спільного звука (звуків) на стику компонентів, які сполучаються, накладання звуків одного компонента на інший [11, с. 65-68].

Аналіз різних класифікацій мовознавців, опрацьований фактичний матеріал, зібраний на основі українських засобів масової комунікації, дали змогу поділити слова-телескопізми, які виникли в українській мові останнім часом, на дві групи:

1. Повні телескопізми.

а) сполученням двох усічених форм вихідних основ: єврокоптер < євро (пейський) + (гелі) коптер, піцемат < піц (а) + е + (авто) мат, кондомат < кондо (м) + (авто) мат, ботнет < (ро) бот + нет (вот), вертодром < верто (літний) + (аеро) дром, напр.: Як наші люди відреагують на "піцемат"? (https://vk.com/topic-48383678_30200956) [17]; Кондомати працюють за принципом кавових автоматів: в спеціальний отвір кладуться гроші, вибирається необхідна продукція, і апарат видає той товар (tsn.ua/ukraina/na-48383678_30200956)[17]; Кондомати працюють за принципом кавових автоматів: в спеціальний отвір кладуться гроші, вибирається необхідна продукція, і апарат видає той товар (tsn.ua/ukrayina/na-vulitsyah-hmelnitskogo-vstanovili-kondomati) [18]; Масштаб цієї загрози неймовірно великий, за оцінками експертів, чверть усіх комп'ютерів, підключених до Інтернету, може перебувати в ботнет (zillya.ua/shch-take-botnet-i-yak-diz-natisya-shcho-vash-kompyuter) [19]; Проте, як відомо, жоден гість Євро-2012 так і не скористався послугами вертодрому (УМ №37, 12.03.2013, с. 2);

б) сполученням початку першого компонента з кінцевою частиною другого: рейкобус < рейко(вий) + (авто)бус, євробачення < євро(пейське) + (теле)бачення, євронет < євро(пейський) + (інтер)нет, кавомат < каво(вий) + (авто)мат, напр.: До слова, рейкобус або рейковий автобус – це гібрид автобуса і залізничного вагона, що використовується для перевезення пасажирів на невеликій відстані і не є самостійним видом транспорту, а відноситься до моторвагонного рухомого складу на залізниці (variant.lviv.ua/14402-mizh-lvovo-i-peremyshlem-kursuvatyme-reikobus) [20]; До умів та сердець решти прокладати шлях потрібно через елементарне, ловити їх на строкаті емоційні "гачки" на зразок футболу чи "Євробачення" (Д, № 110 – 111, 27 – 28.06.2012, с. 4); З наступного вівторка за зняття готівки з платіжних карт, емітованих Укрсоцбанком, у банкоматах мережі "Євронет" стягуватимуть комісію (ukr.lb.ua/news/2014/03/07/258592_ukrsotsbank_prekras) [21]; Споживач повинен звикнути до місцерозташування кавомата. Існує немало прикладів, коли кавовий автомат, встановлений в офісі чи бізнес-центрі, де працює не так вже й багато людей, у десятки раз рентабельніший від того, який розташований торговому центрі. І пакет однієї кави для кавомата досягає позначки близько 100 гривень (www.octopib.info/Blog.aspx?IdArticle=161) [22].

Деякі телескопізми цього типу потрапили до української мови за посередництва російської мови і функціонують у мові-реципієнті навіть без перекладу, напр.: кофейбус < кофей (ний) + (авто)бус, рунет < ру(ський) + (интер)нет. Наприклад: Важливим моментом цього "Кофейбусу" є і привабливий інтер'єр, який повністю відповідає епосі, що панує у кав'ярні (welopeua.com/ua/provesti-otlichno-mozhna-v-kofejbus) [23]. Все частіше й частіше на сторінках друкованих і електронних ЗМІ, по радіо й ТВ можна побачити й почути термін "флоутинг" (або "флоатинг", що одне й те ж, в чому можуть переконатися користувачі рунету, задаючи в пошукових системах і той, і інший варіант)(www.mako.ru/ua/index.php?show_aux) [24].

2. Часткові телескопізми.

Такі одиниці виникають унаслідок сполучення повної форми першого компонента з кінцевою частиною другого: (сонце)мобіль < сонце + (авто)мобіль, аеробус < аеро + (авто)бус, книгомат <

книго + (авто)мат, електромобіль < електр(ичний) + о + (авто)мобіль, напр.: Інша річ сонцемобіль – різновид електромобіля, що одержує електроенергію від бортових або стаціонарних фотоперетворювачів (ur.co.ua/112/768-1-solnechniy-transport.html) [25]; Перші рядки займають продукти Боїнга (737 і 747 модель), при цьому в загальному заліку аеробус розбивається приблизно в 2,5 рази рідше (moyaosvita.com/ua/podorozhi/chim-vidriznyayetsya) [26]; Електромобілі, сонцемобілі, сонячні велосипеди, електромоторні судна з сонячними батареями – всі ці екологічно чисті транспортні засоби з'явилися всього років 15-20 тому (ur.co.ua/96/241-9-novye-transporta.html) [29];

Телескопізмів-гаплоглів в сучасній українській мові поки що не виявлено.

Підсумовуючи, варто зазначити, що телескопія є "молодим", а тому малопродуктивним способом творення лексики сучасної української мови. Водночас телескопічне словотворення виявляє тенденцію до подальшого активного розвитку. Слова-телескопізми виступають стилістичним засобом презентації інформації, їх уживають не лише з метою економії мовних засобів, а й для експресії або створення комічного ефекту.

Виконане дослідження відкриває перспективи для подальшого вивчення телескопічних одиниць, які поповнюють словниковий запас української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошин Ю. К. Новообразования и собственно неологизмы английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки"/Ю. К. Волошин. – М., 1971. – 16 с.
2. Галишин І. М. Телескопія як спосіб із новітніх способів словотвору в англійській мові/І. М.Галишин//Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. - №3. – Ч. 2. – Луцьк, 2011. – С. 82-87.
3. Егорова К. Л. О так называемом телескопическом словообразовании/К. Л. Егорова//Филол. науки. - № 5 (149). – М. : Высшая школа, 1985. – С. 56 -60.
4. Єнікєєва С. М. Роль телескопії у збагаченні арсеналу словотвірних засобів сучасної англійської мови/С. М. Єнікєєва//Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Вип. 5: Філологічні науки. – Луцьк, 2007. – С. 264-270.
5. Жлуктенко Ю. А. Английские неологизмы/Ю. А. Жлуктенко, В. П. Березинський, И.И.Борисенко и др. – К.: Наук. думка, 1983. – 172 с.
6. Клименко Н. Ф. Телескопія//Українська мова. Енциклопедія/[редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.] – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000. – С. 752.
7. Омельченко Л. Ф. Телескопічні слова сучасної англійської мови та їх структурно-семантична характеристика/Л. Ф. Омельченко//Збірник Львівського університету: Іноземна філологія. – Вип.15. – Л., 2003. – 49 с.
8. Тарасова Л. А. Структурно-семантические аспекты телескопии в современном английском языке: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 "Германские языки"/Людмила Александровна Тарасова. – М.: МГЛУ, 1991. – 207 с.
9. Тимошенко О. В. Явище телескопії як спосіб словотворення технічної лексики/О. В. Тимошенко //Науковий вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Вип. 27. – Серія "Філологія. Педагогіка. Психологія". – К.: Вид. центр КНЛУ, 2013. – С. 163 – 168.
10. Тимошенко Т. Р. Телескопія в словообразовательной системе современного английского языка: дисс. ... канд. филол. наук.: 10.02.04 "Германские языки"/Т. Р. Тимошенко. – К., 1975. – 176 с.
11. Чумак Л. М. Структурно-семантичні характеристики телескопічних слів/ Л. М. Чумак // Вісник Житомирського педагогічного університету. № 1. – Житомир, 2000. – С. 11-14.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. День - № 110-111, 27-28.06.2012, с. 4; № 37, 12.03.2013, с. 2.
13. Україна молода - № 70, 17.05.2012, с. 6.
14. Проблеми та перспективи розвитку транспортних систем в умовах реформування залізничного транспорту: управління, економіка і технології: Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. – Сер. "Економіка і управління" – К.: ДЕГУТ, 2011. – 240 с.
15. Режим доступу: wloveua.com/ua/provesti-otlichno-vremya-mozhna-v-kofejbus
16. Режим доступу: progroshi.blogspot.com/2011/01/blog-post_2580.html
17. Режим доступу: https://vk.com/topik-48383678_30200956
18. Режим доступу: tsn.ua/ukraina/na-vulitsyah-hmelnitskogo-vstanovili-kondomati
19. Режим доступу: zillya.ua/shcho-take-botnet-i-yak-diznatisya-shcho-vash-kompyuter

20. Режим доступу: varianty.lviv.ua/14402-mizh-lvovom-i-peremyslem-kursuvatyme-reikobus
21. Режим доступу: ukr.lb.ua/news/2014/03/07/258592_ukrsotsbank_prekras
22. Режим доступу: www.octpib.info/Blog.aspx?IdArticle=161
23. Режим доступу: wloveua.com/ua/provesti-otlichno-vremya-mozhna-v-kofejbus
24. Режим доступу: www.mako.ru/ua/index.php?show_aux
25. Режим доступу: ur.co.ua/112/768-1-solnechniy-transport.html
26. Режим доступу: moyaosvita.com/ua/podorozhi/chim-vidriznyayetsya
27. Режим доступу: progroshi.blogspot.com/2011/01/blog-post_2580.html
28. Режим доступу: faqukr.ru/biznes/103963-postamat-shho-ce-take-jak-pracjue-nim.html
29. Режим доступу: ur.co.ua/96/241-9-novye-vidy-transporta.html
30. Режим доступу: referatbox.net/page,3,326544-Mirovye-informacionnye-seti
31. Режим доступу: www.ukrnetbook.info/search/label/

Дата надходження до редакції 27.10.2016